ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE 5 | 2021
ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00872

ИНГЛИЗ ТИЛИДАН ЎЗБЕК ТИЛИГА КИРИБ КЕЛГАН СЎЗЛАРНИНГ ТАРЖИМА МАСАЛАЛАРИ

Гулбаҳор Азимжон қизи Назарова
Қўқон давлат педагогика институти ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мақолада сўзларни бир тилдан иккинчи тилга таржима қилишда эквивалентликни аниқлаш муаммоларини ўрганишга бағишланган. Мақолада ҳар иккала тилда эквиваленти бўлмаган инглиз ва ўзбек тилларидаги тушунчаларнинг намуналари келтирилган бўлиб, улар миллий-маданий, тарихий ва географик хусусиятлар эгалиги билан изоҳланади. Муаллиф бундай эквивалент бўлмаган сўзлар ва тушунчаларни бир тилдан иккинчи тилга таржима қилишнинг янги услубини таклиф қилади. Мақолада таржима назарияси ва амалиётига оид муҳим масалаларга хулосалар берилган, тўғри ва самарали таржимага эришиш йўллари келтирилган. Тадқиқотнинг назарий қисми кўплаб мисоллар билан исботланган.

Калит сўзлар: таржима, маданият, миллий ўзига хослик, она тили, контекст, эквивалентлик.

PROBLEMS OF TRANSLATION OF WORDS FROM ENGLISH INTO UZBEK

ABSTRACT

The article is devoted to the study of the problem of determining equivalence in the translation of words from one language to another. The article provides examples of English and Uzbek concepts that are not equivalent in both languages and are explained by national-cultural, historical and geographical features. The author suggests a new way of translating such non-equivalent words and concepts from one language to another. The article draws important conclusions about the theory and practice of translation and is used to achieve accurate and effective translation. The theoretical part of the study has been proven by many examples.

Keywords: translation, culture, national specifics, mother tongue, context, equivalency.

КИРИШ

Профессионал таржиманинг ўзига хос хусусиятлари, ушбу турдаги таржима бўйича ишлаб чиқилган стратегия, шунингдек таржимонга юкланган вазифалар касбий фаолият субъекти томонидан белгиланади.

Бизнинг ҳолатларимизда ушбу фаолиятнинг объекти ва предмети профессионал йўналиш матни ҳисобланади.

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00872

Маданиятлараро мулоқот жараёнида таржимонга тарихий, ижтимоий, маданий хусусиятларни, шунингдек, вазият шароитларини ҳисобга олган ҳолда бутунлай бошқа тилдан она тилига таржима қилиш катта масъулият юклайди. Тилга хос ўзига хос хусусиятларга эга бўлган олий ўқув юртларида матн устида ишлашда ушбу ёндашувда талабалар таржима фаолиятига “нутқ” ва “дискурс таҳлил” тушунчалари асосида тайёрланадилар, чунки улар мақсадга мувофиқ дискурсив позиция билан боғлиқдир. Дискурсив ёндашув профессионал йўналтирилган матн билан ишлашда кўпроқ ихтисослашган дискурсив ёндашувни ажратиб олишга имкон беради. Она тилига таржима қилишнинг асосий шартларидан бири, профессионал йўналтирилган матнни идрок этиш, уни тушуниш ва таржима мақсадида дискурс таҳлилидан фойдаланиш имконини беради. Таржимонларни тайёрлашда коммуникацион йўналтирилган методикадан фойдаланиш жараёнида таржима фаолиятида тез-тез учрайдиган ихтисослаштирилган луғат турлари ва жанрларга, шунингдек, профессионал тилга асосланган ҳолда оғзаки нутқ учун кундалик ҳаёт фаолияти материаллардан фойдаланиш долзарб бўлиб қолади. Матнни тушунишда ва уни бошқа тилга таржима қилишда жанрларни фарқлаш хусусиятлари таҳлил қилинади [3, с. 229].

Агар турли миллатлар бир-бири билан алоқа қилишни истаса, улар алоқа тили сифатида битта чет тилини танлашлари керак. Ушбу жараёнда чет тили фикр алмашишнинг асосий воситаси сифатида ишлайди ва алоқа воситаси бўлиб хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Мулоқот жараёнида маданиятлараро мулоқот бу турли маданиятларнинг яқинлашиши, маданиятларни бир томондан таққослаш бошқа томон маданиятини ўрганиш имкониятини беради. Одамлар ўртасидаги алоқа турли маданиятлар ва тиллар ўртасида содир бўлишига боғлиқ. Мулоқот давомида улар ўзларини гўё “бегона” ва “номаълум” деб ҳис қилишади.

Маданиятлараро диалогни талқин қилиш таржима усулларидан бири бўлиб, шу туфайли бошқа миллий адабиётга кириб келган бадиий ёдгорлик халқлар билан ўзаро алоқада бўлиб, улар ўртасидаги дўстлик ва ҳамкорликни мустаҳкамлайди, маълум бир жанр ва услубдаги адабиётни ажратиб туради.

Инглиз ва ўзбек сўзлари ўртасида семантик муносабатларнинг иккита асосий тури мавжуд: эквивалентлик ва мос келувчи вариантлар.

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00872

Ўзбек тилида маъно жиҳатидан тўлиқ мос келадиган инглизча сўз эквивалент деб аталади. Масалан: инглизча сўзлар London, Cypress, twenty, Monday, March ўзбек тилида эквивалентларига эга: Лондон, Кипарис, йигирма, душанба, март.

Мувофиқ вариантлар - бу мустақил равишда сўзлар бир нечта сўз бирикмаси билан таржима қилинмаган ҳолатда, бошқа тилда эркин ишлатиладиган сўзлар, битта тилда сўзларнинг маъно таркибий қисмлари иккинчи тилда тегишли компонентлар ва маънолар билан алмаштирилади.

Тўғридан тўғри исмлар, жой номлари, рақамлар, ҳафтанинг кунлари ва ойлари бошқа тилларда эквивалентлар ёрдамида берилади. Полисемантик сўзлар кўплаб мос келадиган лингвистик эквивалентларга эга бўлган сўзлардир. Полисемантик сўз бир нечта эквивалентларга эга.

Таржимоннинг маҳорати ўзбек тилига мос келадиган инглиз тилидаги матнни таржима қилишда тўғри ёндошишда намоён бўлади. Мисол учун:

He said they could not afford to let sentiment stand in the way of business [6, с. 61].

Луғатдаги “sentiment” “ҳиссиёт” сўзи тўртта маънога ега: 1) қараш, 2) тушунчалар, 3) ҳаддан ташқари ҳиссиёт, 4) заифлик.

Тўрт маънонинг биринчиси асосий маъно. Таржимада ушбу маъноларнинг энг мослиги ишлатилган. Ушбу асарни ижро этган таржимон “ҳаддан ташқари ҳиссиёт” маъносини танлаган ва уни қуйидагича таржима қилган:

У бизнесни ортиқ даражада ҳиссиётга берилиш орқали амалга ошириб бўлмаслигин айтди [2, с. 34].

Инглизча “aunt” сўзини таржима қилиш учун биз ўзбекча “хола ва амма” сўзларидан фойдаланамиз. Одатда бу икки ўзбекча сўз икки хил қариндошларга нисбатан қўлланилади: “ҳола-онанинг синглиси ёки опаси”, яъни онанинг кичик ёки катта синглиси, “аммо-отанинг синглиси ёки опаси” - отанинг кичик ёки катта синглиси”. Бинобарин, бу икки қариндошнинг ўзбек маданиятидаги исмлари турлича. Аммо инглиз маданиятида онанинг синглиси ёки дадасининг синглиси битта сўз билан “aunt”, “хола” деб таржима қилинади. Худди шундай, ўзбек тилидаги “амаки” ва “тоға” сўзлари инглиз тилида “uncle” деб таржима қилинган. Масалан: I have three uncles, учта тоғам бор, ўзбек тилида қариндошларнинг қайси бири назарда тутилганлигини билмаймиз. “Менинг учта амаким бор” ёки “менинг учта тоғам бор”. Албатта, юқоридаги сўзнинг

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00872

тўғри контекстли таржимасини билиш жуда муҳим, чунки ушбу жумлани контекстсиз ўзбек тилига таржима қилиш мумкин эмас.

Ўзбек тилидаги “қуда (сават)” сўзи келин ва куёвнинг ота-оналари учун ишлатилади. Агар сиз ушбу сўзни инглиз тилига таржима қилишни ҳоҳласангиз, тегишли вариантларни танлашингиз ёки транскрипт таржимаси усулидан фойдаланишингиз керак. Чунки “қуда (сават)” сўзининг инглиз тилида эквиваленти йўқ. “Қуда” транскрипсиясидан фойдаланган ҳолда “ қуда (сават)” сўзининг таржимаси, “куёвнинг ота-онаси тарафидаги қариндошлари” - “relatives on the side of parents of son-in-law” мос вариантидан фойдаланган ҳолда таржима қилинади. Инглиз маданиятида матчмакер томондан барча қариндошларга тегишли сўзлар ишлатилмайди. Келин томондан қариндошлар, куёв тараф оддийгина исм билан чақирилади. Бундан ташқари, “келин” сўзи ўзбек халқи орасида кенг тарқалган. “Келин” - яқинда турмуш қурган (янги турмуш қурган) ёки турмушга чиққан қиз, ўғилнинг рафиқаси (қайнотаси ёки қайнонасига нисбатан), акасининг рафиқаси (биродар ёки опа-сингилга нисбатан), яқин кишининг ёш қариндоши ёки хотини ушбу аёлга мурожаат қилиш учун ишлатилади.

“Ҳайдар ота гапга аралашди: — Келин рост айтадилар. Менга қаранг, келин, ўртоғингиз менга сизни олиб келишимни тайинлаган” [4, с. 204].

Ушбу мисолни инглиз тилига таржима қилишда “келин” сўзининг инглизча эквивалентини топиш қийин.

Инглиз тилидаги “bride” сўзи ўзбек тилидагиа “келин” сўзига тенгдир. Аммо таржима жараёнида “bride” фақат янги турмуш қурган ёки турмуш қурган қиз учун ишлатилади.

Ўзбек тилидаги “хотин (аёл)” сўзининг инглизча эквивалентини қидириш бироз чалкаш бўлиши мумкин. “Хотин (аёл)” атамаси икки хил маънода ишлатилади: 1. турмушга чиққан аёл 2. турмушга чиқмаган аёл. Инглиз тилидаги “хотин (wife, woman)” сўзи икки сўз билан таржима қилинган: “хотин” ва “аёл”. Ушбу икки сўз ўзбек тилида икки хил маъно учун алоҳида ишлатилади. “Ўтган куни хотин билан бозорга чиққан эдик” жумласидаги “хотин, аёл” сўзи “аёл”, “турмуш ўртоғи”, “қонуний хотин” деган маънони англатади. Бу ҳолат инглиз тилига таржима қилишда муаммо, қийинчилик туғдиради. Шунинг учун ўқувчи асосий матнга мурожаат қилиши керак.

“Фотима... мана шу Марасулни туққанимда “шу ўғлим катта бўлса, хотин олса, келинимнинг ҳеч бир ишига аралашмайман” деб ният қилганман. Худо ниятимга етказди...”.[5;24]

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00872

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Ушбу парчани инглиз тилига таржима қилишда биз “келин” сўзини “wife of son” ёки “wife of Marasul” “ўғлининг хотини” ёки “Марасулнинг хотини” деб таржима қилишимиз керак. Чунки инглиз маданиятида “келин” сўзининг эквиваленти йўқ, бу ўғилнинг хотинини англатади. Чунки улар ўғлининг хотинини унинг исми билан чақиришади ёки “ўғлимнинг аёли” дейишади.

Қисман атамаларнинг энг яхшисини танлаш таржима марказида ҳал қилиниши керак бўлган муҳим муаммолардан биридир. Бу эквивалент бўлмаган сўзларнинг таржимаси билан бевосита боғлиқдир.

Инглиз тилидан ўзбек тилига таржима қилинганда энг кенг тарқалган баъзи мақолларга тенг келадиган эквивалентларни топиш қийин. Масалан, инглизча мақол: “A friend in court is better than a penny in purse”: “Судда туриб берган дўст ҳамёндаги бир тийиндан яхшироқ”: ўзбек тилига сўзма-сўз таржима қилиш “суддаги дўст чўнтакдаги чақадан афзал”. Агар озгина эътибор берсак, бу мақол фақат инглиз тилига хос эканлигини пайқашимиз мумкин. Чунки ҳар бир халқ ўз сўзлашув тилидан ва кундалик иборалардан мақоллар ишлаб чиқаради. Шундай қилиб, “penny” сўзи фақат инглизларга хос бўлиб, ушбу халқнинг пул муомаласида қўлланилади. Ўзбекларда бу сўз йўқ. Ушбу мақолни ўзбек тилига “Бойлик - бойлик эмас, бирлик бойликдир” деб таржима қилиш мумкин.

Пайғамбарлар, авлиёлар, даҳолар ва девларнинг исмларини тўғридан тўғри таржима қилиш амалий аҳамиятга эга. Гап шундаки, у ёки бу диний, тарихий ва афсонавий шахсда ёки ғайритабиий куч номида инглиз ва ўзбек халқларининг сўзлари турлича талаффуз қилинади. Бу ўхшаш исмнинг таржимон олдидаги аслиятдаги таржимаси бўладими ёки трансляция қилинганми ёки оддий исмлар сингари транскрипсияланганми бу аҳамиятга эга эмас. Бу саволга тўғри жавобни таржима амалиётининг ўзи беради.

Масалан, инглизлар насроний пайғамбарни “Jesus”, ўзбеклар “Исо”, инглизлар иброний пайғамбарни “Moses”, ўзбеклар “Мусо” деб талаффуз қилишади, бу исмлар адабий нуткда бўлса, анъанавий фойдаланиш транслитерациясиз ёки транскрипсиясиз таржима амалиётининг шакллари ўқувчининг чет эллик ёки миллатни эмас, балки диний, тарихий ёки афсонавий шахсни очиб беради. Диний матнларни инглиз ва ўзбек маданиятига таржима қилиш ҳам муаммо ҳисобланади. Таржима жараёнида тенг келадиган сўзларни топиш қийин. Масалан, Ислом динидаги “ҳадис” сўзининг инглиз тилида

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00872

эквиваленти йўқ. Ҳадис - бу пайғамбар Муҳаммад ҳақида ва пайғамбарларнинг ривоятлари ҳақида сўзловчи ҳикоялардир. Ушбу сўзни инглиз тилига таржима қилишда биз транскрипсия орқали таржима қилишимиз керак. Келинг, баъзи мисолларни кўриб чиқайлик:

Бир қанча мўътабар китоб, оят ва ҳадисларни қараб чиқдим [1, б. 101].

Ушбу парча инглиз тилига қуйидагича таржима қилинган:

I’ve looked through some sacred books, oyat and khadiths.

Сўз маъносида семантик бўлакларнинг мавжудлиги бошқача тарзда - сўзнинг нутқдаги функциясини таҳлил қилиш орқали ифодаланиши мумкин. Тушунарли бўлмаган лексик қисмлар турли тиллардаги эквивалент сўзларнинг семантикасини таққослаш орқали топилади. Масалан, “дорихона (аптека)” сўзи ўзбек тилида лексик тушунча сифатида дори ишлаб чиқариладиган ва сотиладиган жой сифатида талқин этилади. Инглизларда сендвич, хот-дог ва бошқа маҳсулотларни сотиб олиш мумкин бўлган дорихоналар мавжуд. “Дорихона” нинг асосий вазифаси соғлиқни сақлаш тизимидир. Дорихонага бориб сендвич беринг, дейиш мантиқан тўғри эмас, чунки биз сендвични дорихонада сотмаймиз. “Аптека” сўзининг инглизча эквиваленти “drugstore” ёки “Chemist’s” (shop), “дорихона” ёки “кимёвийлар” (дўкон). Бу ерда “drug” сўзи ўзбек тилида “дори ёки гиёҳванд моддалар” ва “store” “дўкон” “омбор” деган маънони англатади. Ушбу иккита сўзнинг комбинацияси гиёҳванд моддалар савдоси ёки дори савдоси маъносини яратди. Мана яна бир мисол: нутқда “school” ва “мактаб” сўзларини ҳисобга олсак, улар сезиларли фарқга эга. Ўзбеклар учун бу бошланғич, ўрта, тўққиз йиллик мусиқа, спорт мактаби, инглизлар учун “infant’s school”, “secondary school”, “high school”. Биз аниқ таржима қиламиз, аммо бу баъзида бизни йўлдан оздиради. Масалан, “public school” дегани давлат мактаби эмас, балки, хусусий мактаб маъносини беради.

Нотўғри таржима ёки тушунмовчиликларга йўл қўймаслик учун, лексик эквивалентларнинг чекланишини танлашда яхши маълумотга эга бўлиш керак.

Ўзаро муносабатларда маданият билан муносабатда бўлиш табиатнинг асосий қонунияти ҳисобланади.

Оддий сўзлар тўғридан-тўғри биров билан гаплашганда ишлатилади. Исмлар, ҳурматли номлар, буюк инсонларга нисбатан қўлланилади. Британия маданиятида илтифотини ифода этиш ҳақида гап кетганда, тўғри сўзларни танлаш муҳимдир. Муҳими шундаки, таржимон таржима қилаётган одамларнинг маданияти билан танишиши лозим. Инглизчадан ўзбек тилига таржима қилишда таржимон инглиз халқи маданиятининг эквивалент тили

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00872

билан ишлаши керак, чунки инглиз халқининг мулоқот маданияти ўзбек халқининг маданиятига мос келмаслиги мумкин.

Бир тилда одамлар энг кўп жалб қилинган сўзлар ва иборалар жуда кўп, улар иқтисодиёт, экология, ёввойи табиат, сув, тоғлар, шаҳарлар ва бошқаларни тасвирлайди. Пахта ва ипак сўзлари Ўзбекистонда кенг тарқалган - бу одатий ҳол, чунки у илиқ мамлакат, Буюк Британияда сув хўжалиги, балиқ ови билан боғлиқ кўплаб сўзлар мавжуд, чунки у сув билан ўралган орол мамлакатдир.

ХУЛОСА

Таржима билан боғлиқ энг катта муаммо бу маданиятлар ўртасидаги фарқларни билишдир. Муайян маданиятдаги одамлар бирор нарсага ўз нуқтаи назаридан қарашади. Эквивалент сифатида пайдо бўладиган сўзлар тенг бўлиши мумкин ёки бўлмаслиги мумкин. Турли хил маданиятлар турли йўналишларга эга. Масалан, Ўзбекистон маданиятида боғдорчилик, қишлоқ хўжалиги, уй ҳайвонлари ва кундалик ҳаёт катта аҳамиятга эга бўлса, Англия ва Америкада даромад, пул ишлаш, спорт ва имтиёзларга эътибор берилади. Баъзи жамиятлар кўпроқ техникага йўналтирилган, бошқалари эса камроқ техникага йўналтирилганлиги билан характерланади. Ушбу фарқ муайян мавзуларни муҳокама қилиш учун ишлатилиши мумкин бўлган сўз бойликлари сонида акс этади. Бундай ҳолда, маънога асосланиб, техник ва техник бўлмаган луғатлардан фойдаланиш мумкин. Агар манба коди юқори техник жамоадан бўлса, уни бошқа тилда техник бўлмаган жамоага таржима қилиш қийин бўлади. Агар кимдир Африка маданияти билан боғлиқ ижтимоий фанлар бўйича китобни таржима қилса, кўп ҳолларда унга тенг келадиган нарсани топиш қийин бўлади. Ҳеч қачон қор кўрмаган араблар учун ҳужжатларни эскимослар тилига таржима қилиш қийин, чунки улар чўлда яшайдилар. Маданиятлар ҳар хил бўлганлиги сабабли, муносиб эквивалентни топиш кўпинча қийин. Сўздан фойдаланиш маданияти тил ва таржимада акс етади. Масалан, Америкада “қўй” сўзи ўйламайдиган, сукут сақланадиган, қўриқланадиган одамлар учун ишлатилади. Ўзбекистонда “пахта” сўзи тез-тез ишлатилади, лекин у Буюк Британияда етиштирилганлиги сабабли ҳам у ерда қўлланилади.

REFERENCES

1. Ғайратий. Довдираш. Тошкент: Шарқ, 2000.101 б.
2. Маугҳам АҚШ театри. М.: Ескимо-пресс, 2001.62 б.

ISSN: 2181-1385
Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723
DOI: 10.24411/2181-1385-2021-00872

3. Тўхтасинов И. М. Таржимонларни ўқитишда дискурс ёндашуви // Мат. "Ёшлар XXИ аср илми ва маданиятида" халқаро илмий-ижодий форуми. Челябинск: Челябинск давлат маданият институти., 2017. 229-231б.
4. Ўзбек тили изоҳли луғати. Москва: рус тили, 1982.366 б.
5. Абдулла Қаҳҳор. Оғриқ Тишлар. Тўрт пардали комедия , 1954.54 б.
6. Сомерсет В. Маугҳ. Театр. М.: Менежер, 2001.. 61-72 б.
7.Тўхтасинов И.М. жилд 4. № 7. 2018. 539-544. б
8.Тўхтасинов, И Кириш режими: ҳттп://www.буллетеннауки.com/туҳтасинов (кириш санаси 15.07.2018). Сите ас (АПА):. 2018.
9.Таржима жараёнида турли хил тилларда сўзларнинг еквивалентлигини аниқлаш методологияси. Фан ва амалиёт бюллетени, 4 (7), 539-544.
10. http://en. wikipedia.org/wiki/ _translating methods
11. http://www.sse-franchise.com/soapbox/200703/16/traslating from English into another language